

Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich

1. Uwagi wstępne

Zakres przedmiotowy dziedziczenia testamentowego należy do szerszej problematyki zasady swobody dziedziczenia. Zasada ta przejawia się w dwóch aspektach: podmiotowym, traktującym o katalogu osób zdolnych do sporządzenia ważnego testamentu (*testamenti factio activa*) i zdolnych do bycia spadkobiercami testamentowymi (*testamenti factio passiva*), oraz przedmiotowym, w którego obrębie zwykle się rozpatrywać charakter dóbr będących przedmiotem dziedziczenia. W niniejszym szkicu zamierzam skupić się tylko na tym drugim, przedmiotowym aspekcie. Nie oznacza to jednak, że dyskusja nad przedmiotem dziedziczenia testamentowego może być prowadzona w separacji od zakresu podmiotowego. Jak przedstawię to dalej, pewne kategorie dóbr nie mogły być legowane tylko na rzecz instytucji kościelnych oraz wyzwolenców, przez co analiza aspektu przedmiotowego splata się z podmiotowym¹.

Dotychczas najpełniej o alienacji dóbr w świetle statutów litewskich pisał Przemysław Dąbkowski², później jednak wątek przedmiotu dziedziczenia testamentowego nie był szerzej całościowo opracowywany. Na podstawie dokumentów praktyki (przede wszystkim materiały procesowe sądu gospodarskiego) zamierzam rozszerzyć zarysowaną niegdyś przez P. Dąbkowskiego problematykę³.

¹ Na temat aspektu podmiotowego zob. artykuł podpisanego *Wpływ „Summa utriusque iuris” Mistrza Rajmunda na regulację dziedziczenia testamentowego w I Statucie litewskim (1529 r.)*, CPH 2008, t. 60, z. 2, s. 57–86.

² P. Dąbkowski, *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*, Lwów 1916, s. 9–19, 42–52, 84–91.

³ Teksty źródłowe cytuję według następujących wydań: I Statut, wyd. z 1991 r. (*Pervyj Litovskij Statut*, t. II, cz. 1: *Teksty na starobeloruskom, latinskom i staropolskom jazykah*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, Vilnius 1991), II Statut, wyd. 2003 r. (*Statut Valikaga knástwa Litovskaga 1566 goda*, red. I.I. Dovnar, U.M. Satolina, J.A. Juho, Minsk 2003) oraz III Statut, wyd. 1932 r. (*Litovskij Statut 1588 goda*, t. II: *Tekst*, par. I.I. Lappo, Kaunas 1938). Cytaty źródłowe i zapis bibliograficzny wydawnictw rosyjskich podaję zgodnie z transliteracją słowiańskich alfabetów cyrylickich, chyba że cytat został zaczerpnięty z wydawnictwa posługującego się odmienną transkrypcją. Fragmenty II i III Statutu podaję z zaznaczeniem jerów twardych (”) i miękkich ('). W artykule pojawiają się następujące skróty: AML – *Akty Litovskoj Metriki*,

2. Ogólna zasada swobody alienacji dóbr w testamencie a ruchomości i nieruchomości

Testament zakłada zasadę swobodnego rozrządzania majątkiem. Z tego powodu sednem poniższych rozważań będzie nakreślenie zasięgu tej reguły poprzez wskazanie jej przedmiotowych ograniczeń. Nie dotyczyły one rozrządzania ruchomościami, którymi testator mógł swobodnie dysponować⁴. Stosowne fragmenty statutów prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Swoboda rozrządzania ruchomościami⁵

	I Statut	II Statut	III Statut
1	V. 15. <i>O tastamentah na ruhomyi reči, ako maūt' čineny byti.</i>	VIII. 2. <i>O testamenteh' na reči ruhomye na imēn'e nabytye, ak' maūt' čineny byti.</i>	VIII. 2. <i>O testament'' na rečy ruhomye i na imen'á nabytye – ako maūt' byti spravovany.</i>
2	<i>Koli by hto na reči svoi ruhomyje abo na imen'e, na kuplū hotel tastament včiniti: [...]</i>	<i>Koli by hto na rečy ruhomye abo na imēn'e nabytoe hotěl'' testament'' činiti [...]</i>	<i>Ustavuem'': koli by hto na rečy svoi, maetnost' ruhomuū i tež'' na imen'á, vsákim'' sposobom'' nabytye, hotel'' testament'' čyniti [...] volno emu budet' rečy svoi, maetnost' ruhomuū, tak'' že i imen'á, čerez'' nego samego nabytye,</i>
3	<i>A imen'e, kuplū, tastamentom, ako i ruhomyū reči, koždyj možet' otdaliti i prodati, komu hočet' [...]</i>	<i>mocom'' budet' reči svoe i imēn'e nabytoe takovoe otkazovati, komu hočet' tak' duhovnym'' parsunam'' ako i svěckim'' [...]</i>	<i>odnak'' že ne očyžnye ani materistye imen['] á, komu hotečy, podług'' dobroe voli svoee, tak'' duhovnym'' osobam'', ako tež' i svet''skim'' zapisati.</i>

Inaczej rzecz wyglądała w odniesieniu do nieruchomości. Warto zaznaczyć, że ograniczenia, które będą analizował, były znacznie mniejsze od restrykcji obowiązujących w prawie koronnym. Tam bowiem, trzema kolejnymi konstytucjami sejmowymi z lat 1505, 1510 oraz 1519, zakazano w testamencie w ogóle rozrządzać nieruchomościami⁶.

wyd. A. Leontovič, Warszawa 1896–1897; Augustyniak – U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1992; AWAK – *Akty izdavaemye vilenskoū komissieū dlá razbora drevnih' aktov'*, t. XXVI, Vilna 1899; KDKW – *Kodeks Dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskiej*, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Wilno 1936; Krak. – *Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w.*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Kraków 1997; ML – *Lietuvos Metrika*, Vilnius 1999–2004; Rus. XX – *Litovskaá Metrika*, t. 1 [w:] *Russkaá Istorickáá Biblioteka*, t. XX, Sankt-Petersburg 1903; VC – *Volumina Constitutionum*, t. I. vol. 1, wyd. S. Grodziski, W. Uruszczak, I. Dwornicka, Warszawa 1996.; VL – *Volumina Legum*, t. III, VI, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859–1860; przedruk: Warszawa 1980.

⁴ W świetle badanych testamentów nie ma podstaw, by sądzić, że w Wielkim Księstwie Litewskim ruchomości mogły być dzielone tylko w obrębie rodziny. Por. ze stanowiskiem P. Dąbkowskiego, *Prawo prywatne polskie*, t. II, Lwów 1911, s. 78. Zob. uregulowanie w Koronie według konstytucji z 1510 r.: [...] *Pietatem sanctam oppimere nolentes, sed eam summo favore prosequi cupientes, decernimus, ut testamenta condantur iuxta veterem constitutionem, ex more antiquitus servatam, de bonis mobilibus* (VC, I. 1, s. 227).

⁵ Warto zauważyć nieściśłość między tytułem art. 15 I Statutu a jego treścią. Obejmował on swoją regulacją dziedziczenie zarówno ruchomości, jak i nieruchomości.

⁶ W 1505 r. została wydana tymczasowa ustawa, według której *Testamenta, super bonis immobilibus facta, nullius sunt roboris, nullaque reputentur; legata etiam in summis pecuniarum super bonis regalibus*

3. Generalne wyjątki od zasady ogólnej

Regulacje w I Statucie

Od ogólnej zasady swobody rozrządzania testamentowego statuty wprowadzały wyjątki. Problem ten w pierwszym kodeksie był uregulowany w dwóch przepisach, cytowanym już w tabeli 1 artykule 15 rozdziału piątego oraz w artykule 17 rozdziału pierwszego poświęconemu trzeciznie. Pierwszy ze wzmiankowanych przepisów zawierał istotne rozróżnienie na dobra kupione oraz dziedziczne (ojczyste i macierzyste). W świetle tego artykułu swoboda rozrządzania dotyczyła dóbr „zakupnych”. O ograniczeniach wspominał natomiast art. 17:

I. 17. *Ustavuem tež i dopušaem s poradoû rad naših, iż koli by hto v dobrom zdorov'i svoempered maestatom našim, abo pered nekotorym vradnikom našim onogo poveta, pod kotorym sedit', očivisto sâ postavivši, otpisal komu drugomu tastamentom abo zapisom tretûû čast' imen'a svoego otčiznogo abo materistogo [...].*

Z przytoczonego fragmentu wynika niezbicie, że trzecizna dotyczyła dóbr dziedzicznych.

Było to pierwsze ilościowe i jasno określone ograniczenie wskazane w statutach. Obok niego istniało kolejne. Otóż zgodnie z dalszą częścią przepisu o trzeciznie, alienujący dobra dziedziczne musiał uzyskać zgodę księcia lub właściwego urzędnika na dokonanie tej czynności:

[...] kotoromu toe imen'e otpisano, mel by na to listy naši, abo vradnika našogo povetovogo dozvolen'e, togdy takovij tastament abo listy, maût' mocno derżany byti. A estli by hto otpisal bez dozvolen'a našogo abo vradnika našogo povetovogo tretûû čast' imen'a svojego, buduči u horobe svoej, a svetki by na to byli godnye, takovij list maet' derżan byti. A odnako ž po smerti togo maet' dlâ bliźnih tot list v nas, gospodara, abo panov rad potverđiti.

Wskazany wyżej przepis zawierał klauzulę uelastyczniającą postępowanie, wprowadzając możliwość następczego uzyskania zgody, ale tylko w razie choroby testatora,

inscriptarum, etiam ad pias causa, sine speciali regio consensu, sint irrita et invalida (VC I, 1, s. 144). Ustawa zabraniała więc rozrządzania nieruchomościami na rzecz instytucji kościelnych. Ograniczenia zostały ostrzone konstytucją z 1510 r. *De testamenti condendis: [...] Immobilia autem bona, de defensio reipublicae minuatur, testamentali ordinationi minime subiecta esse debent. Secus de bonis regalibus; eadem enim propter reipublicae commodum nobis in parte vel in toto testamento legari poterint* (VC I, 1, s. 227). Stan prawny został ponownie potwierdzony ustawą z 1519 r.; jest to znak, że poprzednie regulacje nie były konsekwentnie przestrzegane: *Testamenta contra statutum, per nos antea editum, condita deinceps non confirmabimus, et quae confirmata sunt, iure impugnari debebunt* (VC I, 1, s. 310). Jeszcze w świetle laudum krakowskiego z 1447 r. można było rozrządzać trzecią częścią dóbr nieruchomości. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, s. II, s. 75; Z. Rymaszewski, *Trzecizna w świetle źródeł polskich z XIV w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I” 1966, t. 47, s. 130. Na Mazowszu w świetle Zwodu Goryńskiego były dozwolone pojedyncze legaty opiewające na nieruchomości (K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880, s. 248). W Prusach nie można było rozrządzać dobrami nieruchomymi: II. 2. *Testamenta autem de bonis mobilibus quibuscunque, non autem de immobilibus, qui factionem testamenti habuerint, condere eis liberum erit* (VL, VI, s. 271).

uniemożliwiającej stawienie się przed hospodarem lub stosownym urzędnikiem⁷. W wypadku zgody następczej nie wystarczało przedłożenie monarsze pisemnej formy testamentu, konieczne było zeznanie świadków. Statut wykazuje w tym zakresie spójność wewnętrzną, nie zna on bowiem testamentów pisemnych bez świadkowania.

Lektura całości przepisu pozwala stwierdzić, że rozrządzenie przed hospodarem miało dotyczyć dóbr dziedzicznych, przez co Statut potwierdza jedynie dotychczasową praktykę prawną⁸. Jednakże w świetle zapisów praktyki należy odróżnić jeszcze trzecią, obok „kupnych” i dziedzicznych, kategorię nieruchomości, to jest dobra wysłużone u Wielkiego Księcia (nadane)⁹. Mogły być one alienowane tylko za zgodą uzyskaną bezpośrednio od księcia¹⁰. Dokumenty praktyki dostarczają świadectw wielu takich wypadków. Przykładowo w orzeczeniu z 25 października 1519 roku gospodar ostatecznie zgodził się zatwierdzić petentom rozrządzenie ich bliskiego zmarłego, który zapisał im dobra wysłużone u monarchy¹¹. Znacznie bardziej interesujący był wyrok z 31 lipca 1522 roku. Powodami w sprawie byli Jurij i Grigorij Ostikowiczowie, którzy wystąpili przeciw swojej bratowej, zarzucając jej dźwierzanie całości dóbr dziedzicznych i wysłużonych po zmarłym mężu. Powodowie uzyskali warunkowe przysądzenie wysłużonych dóbr zmarłego, musieli jednak przedstawić list, w którym stwierdzono nadanie na rzecz ich brata. W przeciwnym razie byli zobowiązani opuścić dobra gospodarskie, jednak z prawem zabrania ludzi osiedlonych w nich przez zmarłego brata¹². Z pewnością obowiązek dostarczenia dokumentu wiązał się z koniecznością sprawdzenia, czy dobra były nadane dożywotnio, czy dziedzicznie. Wskazane przykłady potwierdzają, że tylko alienacja dóbr uzyskanych pod tytułem kupna-sprzedaży, zamiany czy darowizny nie musiała być zatwierdzana przez hospodara. Gdy jednak weźmie się pod uwagę fakt, że testator w znacznej większości przypadków dysponował dobrami uzyskanymi pod różnymi typami tytułów prawnych (obok dziedzicznych również nadanymi i „zakupnymi”), nie powinna budzić wątpliwości częstość zatwierdzania testamentów przez hospodara.

Omówione wyżej różnice w regulacji prawnej statusu nieruchomości w Wielkim Księstwie sprawiały, że bardzo skrupulatnie przestrzegano podziału na dobra dziedziczne i nabyte¹³. Ilustruje to ciekawy przypadek z 1541 roku, kiedy to powódka zarzuciła pozwanemu bratu, że niesłusznie otrzymał w testamencie od ich zmarłego brata nieruchomość. Została ona zakupiona, zdaniem powódki, za pieniądze uzyskane ze sprzedaży dóbr macierzystych, a więc dziedzicznych. W świetle orzeczenia zarzut taki był skuteczny, istniała więc ciągłość w charakterze dóbr nabytych ze środków uzyskanych ze sprze-

⁷ ML 11:11, nr 48 z 22 XII 1518 r., s. 72; zob. ML 12:12, nr 202 z 18 VI 1523 r., s. 232; ML 51:51, nr 40 z 27 V 1565 r./ 28 XII 1566 r., s. 60–61.

⁸ Zob. AML, nr 455 z 4 VIII 1499 r., s. 13–14; AML, nr 530 z 27 V 1500 r., s. 52; ML 9:9, nr 350 z 6 V 1514 r., s. 229. O konieczności takiego zezwolenia informował przywilej bielski z 1501 r. P. Dąbkowski, *Dobra rodowe...*, s. 12.

⁹ Zob. AML, nr 101 z 9 V 1494 r., s. 43–44 i por. przypis 10.

¹⁰ Zdarzały się również następcze zatwierdzenia alienacji dóbr nadanych. Zob. AML, nr 88 z 20 III 1494 r., s. 39; AML, nr 164 z 27 III 1495 r., s. 63–64; AML, nr 438 z 16 XII 1499 r., s. 6–7; ML 11:11, nr 83 z 25 X 1519 r., s. 100.

¹¹ ML 11:11, nr 83 z 25 X 1519 r., s. 100.

¹² ML 11:11, nr 104 z 31 VII 1522 r., s. 112.

¹³ Z. Rymaszewski zauważył, że rozciągnięcie trzecizny w Polsce również na dobra nabyte spowodowało zacieranie granicy między nimi a dobrami dziedzicznymi. Zob. Z. Rymaszewski, *Trzecizna w świetle...*, s. 137; *idem, Prawo bliższości krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, Warszawa 1970, s. 87–88.

daży innych nieruchomości. W tym konkretnym przypadku powódka jednak przegrała sprawę, gdyż nie potrafiła udowodnić, że rzeczywiście środki na zakup nowej nieruchomości pochodziły ze sprzedaży dóbr macierzystych¹⁴. Jeszcze więcej uwagi przykładano do tego problemu po zmianach wprowadzonych w II Statucie. W testamentach udowodniano pochodzenie nieruchomości, co było związane z zakazem rozrzadzania dobrami dziedzicznymi, o czym będzie jeszcze mowa¹⁵.

Warto wspomnieć o jeszcze jednym problemie. W świetle praktyki sądowej niejednoznacznie kształtował się moment transformacji dóbr nadanych w dziedziczne. Dobra wysłużone przez dziadka, a za zezwoleniem monarchy dzierżone także przez ojca, na zasadach ogólnych przekształcały się w dobra dziedziczne w momencie spadkobrania przez wnuka tylko wtedy, gdy monarcha dokonał pierwotnego nadania wysługi wraz z klauzulą uprawniającą do alienacji¹⁶. W wypadku braku takich klauzul lub w wypadku nadania dożywotniego dzierżenie przez kolejnych potomków opierało się nie na zasadzie dziedziczenia, lecz ponownego nadania hospodara. W takiej sytuacji nie następowało przekształcenie charakteru prawnego nieruchomości¹⁷. W konkretnych przypadkach nie jest łatwo wskazać, czy następczy konsens monarchy był w rzeczywistości nowym nadaniem. Przykładem takiej sprawy jest uzyskanie w 1494 roku przez wnuka potwierdzenia dzierżenia dóbr wysłużonych przez dziadka, które po śmierci dziadka były posiadane prawnie przez jego córkę a matkę wnioskodawcy¹⁸. Hospodar pilnował swoich uprawnień, czemu dał wyraz w wyroku z 1522 roku, stwierdzając:

[...] *a imene Kormálovo, daninu n[a]šu, ej zapisal'' na večnost', čogo ž'' ne mál v mocy zapisyvatí bez'' doz'' volenâ n[a]šogo*¹⁹.

Zarówno w wypadku dóbr dziedzicznych, jak i nabytych, w I Statucie była więc silnie zaznaczona kontrola monarchy nad obrotem nieruchomościami. Problem ten rozważam w innym miejscu²⁰.

Zmiany w II Statucie

Zmiany gospodarcze na Litwie w ciągu XVI wieku wymusiły zniesienie ograniczeń w zakresie alienacji ziemi. *Ratio legis* tych zmian w warunkach intensywnego rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej nie uzasadniała wprowadzenia tej zasady także w przypadku rozrzadzeń na wypadek śmierci. W tym zakresie zwyciężył interes rodzinny, zakazano bowiem dokonywać alienacji nieruchomości dziedzicznych²¹. Nieskrepowane

¹⁴ ML 229:10, nr 182 z 19 I 1541 r., s. 115.

¹⁵ AWAK XXVI, nr 310 z 5 III 1587 r., s. 264–267; AWAK XXVI, nr 313 z 20 IV 1587 r., s. 275.

¹⁶ Zob. P. Dąbkowski, *Dobra rodowe...*, s. 48–52; J. Bardach, *Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku* [w:] *idem, O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 120.

¹⁷ P. Dąbkowski twierdził, że pierwotnie wszystkie dobra wysłużone były nadawane tylko na okres życia hospodara. P. Dąbkowski, *Dobra rodowe...*, s. 18. Kilkanaście stron dalej pisze jednak o możliwości otrzymania dóbr z prawem ich alienowania. *Ibidem*, s. 49.

¹⁸ AML, nr 101 z 9 V 1494 r., s. 43–44.

¹⁹ ML 11:11, nr 104 z 31 VII 1522 r., s. 112.

²⁰ M. Mięka, *Testament publiczny i prywatny w Statutach litewskich na tle praktyki prawnej* [w:] *Prawo blisko człowieka – z dziejów prawa rodzinnego i spadkowego*, red. M. Mięka, Kraków 2008, s. 177–193.

²¹ P. Dąbkowski, *Dobra rodowe...*, s. 106.

rozrządzenie dotyczyło już tylko nieruchomości nabytych, w zakresie których nie dokonano podziału na wysłużone i nabyte pod innymi tytułami.

Zniesiony został również konsens monarchy na alienację nieruchomości, był to niewątpliwym dowód przeszczenia swobód szlacheckich z Korony do prawa litewskiego²². Wyrazem pewnej kontroli nad obrotem nieruchomościami było natomiast wprowadzenie nakazu aktykacji testamentu pisemnego do ksiąg grodzkich i ziemskich. Wydaje się jednak, że funkcja gwarancyjna wpisu przeważała nad kontrolną.

4. Wyjątki szczególne od zasady

Obok generalnych ograniczeń w rozrządzaniu nieruchomościami prawo litewskie przewidywało także limitacje szczególne, nakierowane na określone kategorie podmiotów. Należały do nich: instytucje kościelne oraz wyzwoleńcy.

Dziedziczenie na rzecz instytucji kościelnych

Lektura statutów pozwala wnioskować, że dla instytucji kościelnych można było legować dobra „kupne” (Statut I) i później zasadniczo dobra nabyte (II i III Statut).

Ponadto w świetle I Statutu można było również zapisać Kościołowi trzecią część dóbr dziedzicznych, na zasadach art. 17 rozdziału I. Warto zwrócić uwagę na różnice redakcyjne między regulacjami w statutach. W porównaniu z dwoma poprzednimi III Statut zawierał specjalny artykuł poświęcony tylko temu zagadnieniu, w pierwszej i drugiej kodyfikacji regulacja ta była włączona w treść art. 15 i wtórego. Wyodrębnienie tego problemu w postaci osobnego przepisu podkreślało jego niebagatelną rolę, *pia legata* stanowiły bowiem niemal powszechny element dyspozycji testamentowej. Stosowne przepisy zawiera tabela 2.

Dzierżenie dóbr przez duchownych było obwarowane obowiązkiem służby wojskowej. III Statut nieco rozbudował postanowienia poprzednich w tym zakresie, dodając szczegóły dotyczące zastępcy duchownego, wielkości pocztu oraz dowództwa nad nim. Obowiązek ten był bardzo często zaniedbywany²³, o czym świadczą między innymi liczne skargi szlachty przedkładane gospodarowi.

Ograniczenia w zapisach testamentowych na rzecz Kościoła wprowadzane w Koronie ustawami amortyzacyjnymi nie ominęły również Litwy. W literaturze przedmiotu wielokrotnie wskazywano na zasięg obowiązywania konstytucji koronnych. W świetle badań Henryka Wisnera obejmowały one także teren Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁴. Na uwagę zasługują dwie ustawy: z 1635 roku i 1768 roku, ponieważ trzecia konstytucja koronna z 1775 roku nie obowiązywała na Litwie²⁵.

²² *Ibidem*, s. 16. Zdaniem wspomnianego badacza, nastąpiło to stopniowo; pod rządami II Statutu konieczna była jeszcze zgoda monarchy na testowanie dobrami wysłużonymi, jednakże miała ona walor formalny. Wielki książę (król) obiecał nie odmawiać konsensu. *Ibidem*, s. 108.

²³ H. Łowmiański, *Zaludnienie Wielkiego Księstwa Litewskiego w wieku XVI*, przyg. A. Kijas, K. Pietkiewicz, Poznań 1998, s. 69.

²⁴ H. Wisner, *Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie Wazów*, CPH 1977, t. 29, z. 2, s. 218.

²⁵ P. Burzyński, *Prawo polskie prywatne*, t. II, Kraków 1871, s. 286; P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 79.

Tabela 2. *Pia legata* w Statutach

	I Statut	II Statut	III Statut
1			VIII. 3. <i>O vol'nost' zapisat' na kostel imenej nabytych.</i>
2	V. 15. [...] <i>inžli hto by hotel kuplū na cerkov zapisati, tym obyčae:</i>	VIII. 2. [...] <i>inžli htoby hotěl'' iměn'e nabytoe na cerkov' zapisati maet' tym'' obyčae:</i>	<i>Hočem'' tak'' meti več''nymi časy i ustavuem'': hto by kol'vek'' s'' poddanyh'' našyh'' hotel'' imen'e svoe nabytoe na kostel'' hrestian''skij zapisati, togy volno budet' to emu učyniti postupkom'', vyšej v'' artykule vtorom'' sego rozdelu opisanym''.</i>
3	<i>kotoryekol've duhovnye toe imen'e budet' deržati, tol'ko maet's togo imen'â službu zemskuū konno a zbrojno služiti, vodle ustavy i ufaly zemskoe. Vžo ot togo času ustavuem, iž hto by zapisal imen'e na kostel, togy s togo imen'â takže maet' služba byti, âko i pervej byla.</i>	<i>kotorye kol'vek'' duhovnye budut' toe iměn'e deržati, maūt' s'' togo iměn'â služby zemskuū služiti konno zbrojno vodle ustavy i ufaly zemskoe. I vže ot'' togo času ustavuem'', hto zapisal'' iměn'e na kostel'', togy s'' togo iměn'â potomuž'' maet' byt' služba, âko i pervej byvalo.</i>	<i>Ved'' že pred'' se s'' takogo imen'â, na kostel' zapisanogo, duhov''nye maūt' i povinn''ni budut' služ''bu našu zem''skuū voennuū kon''no, zbrojno, podlug'' ustavy i ufaly zem''skoe, po tomu ž'' zarovno i z ynszoū šlâhtoū služiti, vypravuūči na mest''ce svoe slugu svoego narodu šlâhet''skogo s'' tak'' mnogo počtu, kolko povinen'' budjet'' z onogo imen'â stavit'. I tot'' počet'' maet' byti pod'' spravou horužogo onogo povetu, gde toe imen'e ležati budet'.</i>

Zasadnicze znaczenie miała ustawa z 1635 roku:

[...] stan rycerski przy otrzymywanych od Przodków naszych królów Polskich y Wielkiego Xięstwa Litewskiego prawach, na dobra ziemskie swoje dziedziczne, wziął na się obowiązek służby wojennej, *ratione eorundum bonorum*, aby to tak wielkie *praesidium*, nie niszczało, wiecznemi czasy mieć chcemy, że na potom, inkludując y ten czas przeszły, to iest od dnia szczęśliwey elekcji naszej, dobra dziedziczne ziemskie od stanu rycerskiego ani donacyami, **ani sukcesyami** [podkreślenie M.M.], ani wendycyami pod jakimkolwiek pretextem nie mogą być alienowane, ani odrywane, ani zatrzymywane, ale wiecznemi czasy mają bydź w rekach i posesyi osób stanu rycerskiego, na którym forum i *poena* w statutach *de expedicione bellica* zaciąga się²⁶.

Konstytucja ta w zakresie testowania na rzecz duchownych zrównała prawo litewskie z koronnym, w którym od 1505 roku obowiązywał zakaz rozrządzania nieruchomościami, o czym już wspominałem (dla prawa koronnego stanowiła potwierdzenie wcześniejszych limitacji oraz wprowadzała zakazy w transakcjach *inter vivos*). Wyjątkami na kanwie konstytucji z 1635 roku była możliwość uzyskania zezwolenia sejmu na rozporządzenie *pia legata*, a także możliwość tworzenia fundacji na surowym korzeniu. W świetle badań Józefa Mazurkiewicza konstytucja ta nie obejmowała natomiast kapituł²⁷. Uzasadnieniem wprowadzenia w życie tej konstytucji miała być troska o obronę kraju. Ustalenia J. Mazurkiewicza wskazują jednak, że tego typu racjonalizacja była słuszna dla średniowiecznych postanowień amortyzacyjnych (przykład ugody małopol-

²⁶ VL, III, s. 405.

²⁷ J. Mazurkiewicz, *Ustawy amortyzacyjne w dawnej Polsce*, Lwów 1935, s. 32.

skiej z 1437 roku, zgodnie z którą można było przekazać na cele pobożne trzecią część nieruchomości). W XVII wieku chodziło raczej o zabezpieczenie majątkowych interesów szlachty²⁸. Kolejna konstytucja dotyczyła już szczegółowych ograniczeń – ustawa z 1768 roku wprowadzała zakaz obciążania nieruchomości na rzecz duchownych *a decumbentibus in lecto aegritunis*²⁹. Zupełnie inaczej rzecz wyglądała w praktyce. Ustalenia J. Mazurkiewicza wykazały, że niemal we wszystkich ustawach amortyzacyjnych stwierdzano nieprzestrzeganie postanowień wcześniejszych konstytucji dotyczących tej materii³⁰. W instrukcjach sejmikowych szlachta wielokrotnie zobowiązywała posłów do zaostrzenia ograniczeń w dyspozycjach na rzecz instytucji kościelnych, a także kasacji dotychczasowych zapisów³¹. Liczba zapisów pobożnych dla ratowania duszy przybierała ogromne rozmiary, a poszczególne klasztory nie mogły zrealizować wszystkich poleceń i uzyskiwały od biskupów zwolnienie z odprawiania zadanych modłów. Zjawisko to musiało mieć charakter nie tylko incydentalny, skoro w testamentach znajdują się polecenia odebrania legatu zakonowi, który nie zrealizuje polecenia, i przekazania go innej instytucji kościelnej³². Również w zgromadzonych źródłach znalazł się przypadek testamentu, w którym złamano konstytucję z 1635 roku. Wydawczyni tego dokumentu Małgorzata Borkowska przypisała testatorowi Janowi Wincentemu Suzanowskiemu nieznajomość świeżej jeszcze ustawy³³.

Dziedziczenie na rzecz wyzwolenca

Ograniczenie swobody rozrządzenia dotyczyło także wyzwolenców, co prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Dziedziczenie wyzwolenców

II Statut	III Statut
VIII. 4. <i>Ni hto ne možet' nevol'niku svoemu ničogo zapisati, vol'nym" ne včynivšy.</i>	VIII. 8. <i>Nihto ne možet' čeledinu domovomu ani poloneniku svoemu ničogo zapisati, volnym" ego ne včynivšy.</i>
<i>Ustavuem", iż" koždyj ákogo kolvek" stanu nevol'niku svoemu, ne včynivšy ego na pered" vol'nym" ničogo testamentom" zapisati ne možet [...]</i>	<i>Ustavuem", iż" koždyj, ákogokolvek" stanu, čeledinu domovomu ani poloneniku svoemu, ne včynivšy ego napered' volnym', ničogo testamentom' zapisati ne možet', až" by ego pervej volnym" učynil".</i>

Prawo litewskie pozwalało dokonywać na rzecz wyzwolonego niewolnika jedynie zapisów, zostało natomiast wykluczone rozrządzenie całością majątku ruchomego, a także – jak można przypuszczać – nieruchomościami rodowymi. Nie do zaakceptowa-

²⁸ *Ibidem*, s. 16–17.

²⁹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 70.

³⁰ *Ibidem*, s. 64.

³¹ *Ibidem*, s. 44 i n.

³² Przykład z Korony: Krak. 16 z 12 VIII 1725 r., s. 77. Zob. uwagi H. Suchojady, *Mentalność religijna szlachty małopolskiej w drugiej połowie XVII wieku* [w:] *Pamiętnik Świętokrzyski. Studia z dziejów kultury chrześcijańskiej*, red. D. Olszewski i in., Kielce 1991, s. 132.

³³ M. Borkowska, *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII–XVIII wieku*, Kraków 1984, s. 131.

nia był w świadomości Litwinów awans byłego niewolnika na właściciela dóbr. Inaczej stanowiło prawo rzymskie, co podkreślił już Rafał Taubenschlag i Sławomir Godek, wskazując na fragmenty kodyfikacji Justyniana (Instytucje i Dygesta)³⁴.

Dziedziczenie na rzecz hospodara

Granice ograniczeń przedmiotowych były przełamywane, gdy na spadkobiercę wyznaczano monarchę³⁵. W III Statucie regulował to przepis art. 41 rozdziału trzeciego, nawiązujący do kodyfikacji z 1566 roku:

Też" ustavuem", iż" vsim" stanom" ślâhet" skogo narodu, âko lûdem" vol'nym", vol'no est' i budet' imen'âmi swoimi otčiznymi, materistymi, tak" że i vys'lużonymi na nas" gospodari i âkim" že kol'vek" obyčaeem" i sposobom" nabytymi večnost'û, šafovati vodle potreby, voli i upodoban[']â svoego – odati, prodati, darovati, zameniti [...].

W Metryce Litewskiej znajduje się wiele testamentów sporządzonych przed 1566 rokiem, w których całość majątku została przeznaczona dla hospodara³⁶ albo królowej Bony³⁷. Testatorzy motywowali tę decyzję dobrodziejstwami otrzymywanymi od monarchy. Zdarzają się zapisy opiewające na trzecią część majątku. W ten sposób postępowali zwłaszcza testatorzy mający rodzinę, którą musieli uposażyć³⁸. Rozrządzenie na rzecz monarchy całością dóbr niezwykle utrudniało krewnym próbę ich rewindykacji, gdyż pozostawała im w zasadzie prośba o zmianę testamentu. W 1553 roku do króla wpłynęła prośba o skasowanie testamentu, w którym zapisano całość majątku właśnie monarsze. Petent prosił o przekazanie mu całości dóbr³⁹. Dobra uzyskane przez hospodara w testamencie nierzadko nadawane były przez niego jako wysługa kolejnym bojarom, stanowiąc w ten sposób instrument prowadzenia polityki personalnej⁴⁰.

5. Uzasadnienie ograniczeń w rozrządzaniu testamentem – przykłady z praktyki

Ograniczenia w zakresie przedmiotowym zabezpieczały prawa dziedziców ustawowych⁴¹. W świetle źródeł praktyki sądowej niezwykle często podstawą wniesienia pozwu na gruncie prawa spadkowego było naruszenie ich praw, zwłaszcza przekrocze-

³⁴ S. Godek, *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004, s. 185, przyp. 94; R. Taubenschlag, *Wpływy rzymsko-bizantyjskie w drugim Statucie litewskim*, Lwów 1933, s. 32.

³⁵ Zob. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 73.

³⁶ ML 1:1, nr 54 z 27 XII 1551 r., s. 32; ML 1:1, nr 642 z 15 VI 1543 r., s. 129; ML 1:1, nr 656 z 15 IV 1546 r., s. 131; ML 1:1, nr 680 z 14 II 1518 r., s. 135.

³⁷ ML 1:1, nr 241 z 15 VI 1538 r., s. 60.

³⁸ ML 1:1, nr 628 z 16 X 1529 r., s. 127–128; ML 1:1, nr 641 z VII 1566 r., s. 129.

³⁹ Sprawa znana jest z widymusu z 1568 r. ML 51:51, nr 137 z 5 I 1553 r./ 28 VII 1568 r., s. 189–191.

⁴⁰ AML, nr 544 z 1500 r., s. 60–61.

⁴¹ Zob. J. Bardach, *Trzecizna w litewskim prawie majątkowym XV i XVI wieku [w:] Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S.K. Kuczyński i in., Warszawa 1976, s. 86. Powoływanie się na zagwarantowanie służby wojskowej z dóbr ziemskich w wypadku wprowadzania ograniczeń w alienacji na rzecz instytucji kościelnych stanowiło tylko dogodny argument dla ruchu szlacheckiego. Była już o tym mowa wyżej.

nie trzecizny⁴². Orzeczenia sądowe były niejednolite. Wielki Książę, wydając wyroki w tych sprawach, na ogół przyznawał trzecią część dóbr dziedzicznych zapisobiorcy, nakazując mu zwrot nadwyżki⁴³. W 1484 roku pokrzywdzeni spadkobiercy wnieśli pozew przed sąd hospodara. Podstawą żaloby był zapis całego majątku w testamencie bratu zmarłego. Testator próbował przy tym zachować pozory prawa, ponieważ brat otrzymał osobno trzeciznę i pozostałe dwie trzecie dóbr, pod warunkiem że z owych dwóch trzecich zapłaci długi spadkodawcy oraz zadba o modlitwy za jego duszę. Hospodar przysądził bratu trzeciznę, pozostałą część spadku natomiast podzielił między uprawnionych. Znamienne, że również kwestia zapłaty długów została orzeczona sprawiedliwie, skoro obdarowany trzecizną i przypadającą mu częścią z pozostałych dóbr został zobowiązany do zapłaty dwóch trzecich długów⁴⁴. W orzeczeniach hospodara nie było ustępstw na rzecz instytucji kościelnych. W 1496 roku został unieważniony zapis na Cerkiew, ponieważ jego przedmiotem były dobra przekraczające trzecią część nieruchomości rodowych⁴⁵. Ponad trzeciznę nie można było również opisywać oprawy wiennej, czego dobitnie zakazywał wyrok hospodara z 1522 roku:

[...] *uhvalilj esmo i vstanovili, iż” s pogdanyh n(a)šyh” nihto ne maet’ vyšej žone svoej zapisyvati, tolko na tretej časti na ot” čyz’ne i na vysluže svoej, a vyšej nihto ničogo ne maet zapisyvati*⁴⁶.

Dobrze to zagadnienie ilustruje poniższy przykład. W 1522 roku brat zmarłego wniósł powództwo przeciw bratowej, której zmarły mąż zapisał oprócz ruchomości 180 złotych na wsi Galewo, a także 300 grzywien na pozostałych nieruchomościach. Powód podniósł, że wysokość sumy przewyższała wartość nieruchomości. Z tego powodu Wielki Książę uznał testament za niesłuszny i zmniejszył sumę zapisu, powołując się na normy prawa ziemskiego⁴⁷. Zdarzały się wypadki, kiedy to stwierdziwszy naruszenie interesów spadkobierców ustawowych, monarcha unieważniał cały testament: [...] *ih” milost’ tot” testament” kazali sodrati* [...]⁴⁸.

Innym przykładem niesłusznego rozrządzenia było odsądzenie córki od nieruchomości macierzystych w testamencie matki, która zapisała jej w zamian 100 grzywien. Testament został wyrokiem sądu obalony: [...] *i tot” testament” matki ih” esmo złamali, i to meži nimi vrádili podle prava hrestjánskogo*⁴⁹. Od złamania granic trzecizny i innych norm ograniczających rozrządzenie nieruchomościami należy oczywiście odróżnić nieuprawniony zabór części większej od wyznaczonej w testamencie⁵⁰.

Problem prawny powstawał również wówczas, gdy testator nie miał ustawowych spadkobierców. W takiej sytuacji przed 1566 rokiem prawem kaduka dwie trzecie nie-

⁴² P. Dąbkowski, *Zarys prawa polskiego prywatnego*, Lwów 1922, s. 191. Zob. ML 14:14, nr 86 z 10 IX 1484 r., s. 119; ML 14:14, nr 114 z 3 X 1488 r., s. 132; ML 9:9, nr 496 z 17 III 1514 r., s. 280–281.

⁴³ ML 10:10, nr 108 z 4 VII 1522 r., s. 104; por. Rus. XX, nr 382 z 25 V 1522 r., kol. 1005–1006.

⁴⁴ ML 14:14, nr 86 z 10 IX 1484 r., s. 119.

⁴⁵ AML, nr 252 z 20 III 1496 r., s. 97.

⁴⁶ ML 11:11, nr 104 z 31 VII 1522 r., s. 111. Zob. J. Bardach, *Trzecizna – część swobodna...*, s. 135.

⁴⁷ Rus. XX, nr 364 z 13 V 1522 r., kol. 1082–1083.

⁴⁸ Rus. XX, nr 19 z 8 VI 1518 r., kol. 1226. Zob. także Rus. XX, nr 70 z 10 IV 1514 r., kol. 94, oraz sprawę, w której król skasował niesłuszny zapis kwoty uczynionej przez testatora na dobrach rzekomo oprawnych i tym samym podważył część testamentu (Rus. XX, nr 387 z 5 VI 1522 r., kol. 1111–1113).

⁴⁹ Rus. XX, nr 368 z 5 III 1522 r., kol. 1089–1090. Ostatecznie sprawa zakończyła się ugodą.

⁵⁰ AML, nr 647 z 15 III 1503 r., s. 117.

ruchomości dziedzicznych przechodziłyby na własność monarchy, natomiast po poprawieniu II Statutu całość tych dóbr. W praktyce testatorzy rozrządzali całym majątkiem, a beneficjenci próbowali uzyskać następczą zgodę monarchy. Taką zgodę zdobył w 1492 roku Mikołaj Radziwiłł, któremu testator zapisał całość dóbr. Niewątpliwie w tego typu okolicznościach pierwszorzędną rolę grał splot czynników nieformalnych.

W zakresie, w którym testator nie skorzystał z przysługującej mu swobody testowania, dziedziczenie odbywało się drogą ustawową. W sprawie z 1499 roku gospodarz orzekł, że ruchomości niewymienione w testamencie mają być podzielone między wszystkich spadkobierców⁵¹.

6. Testament litewski jako zbiór legatów

Testament litewski, podobnie jak koronny, miał charakter testamentu germańskiego. Nie było konieczne powołanie dziedzica, wystarczyło wskazanie zapisobiorcy, co upodobało go do rzymskiego kodycyłu⁵². Zdarzało się jednak powołanie do dziedziczenia majątku, przy czym w związku z ograniczeniem dysponowania dobrami nieruchomymi i zakazem działania na szkodę dziedziców ustawowych sprowadzało się do powtórzenia norm statutowych. Niewątpliwie za przykład wskazania dziedziców można uznać następujący przypadek:

Na wszystkie dobra me leżące i ruchome – wyjąwszy, które się żenie, bratu, córce, sługom i inszym osobom ode mnie naznaczają – syn mój Janusz sukcesorem zostawa⁵³.

Testamenty średniowieczne często stanowiły jedynie zapis na rzecz Kościoła, uzasadniony troską o zbawienie duszy⁵⁴. Taki charakter testamentu wzbudził zakłopotanie u jednego z notariuszy publicznych, obytego zapewne z prawem rzymskim. Zaznaczył on w instrumencie notarialnym, że czynność prawna to zapis sporządzony „jakby” prawem testamentowym⁵⁵. Ciekawe jest również to, że testator uzyskał na to rozrządzenie zgodę żony. Inna interesująca formuła umacniająca została zamieszczona w testamencie z 1492 roku:

*Quod equidem testamentum meum seu ipsam ultimam voluntatem valere volo et tenere iure testamenti et si iure testamenti non valeret ratione obmissionis, pretericionis et alterius cuiuscumque solennitatis, volui et volo ipsam meam voluntatem ultimam valere iure codicillorum seu donationis causa mortis aut inter vivos et tanquam iure ultime voluntatis, quo melius valere poterit, et tenere*⁵⁶.

Taką możliwość zabezpieczenia trwałości swej woli dawała jedynie konstrukcja testamentu germańskiego, składającego się z pojedynczych zapisów. Nie obowiązywała bowiem u schyłku XV wieku zasada *pro favore testamenti*, na mocy której, niezależnie

⁵¹ AML, nr 482 z 12 VI 1499 r., s. 28.

⁵² R. Taubenschlag, *Formularze czynności prawno-prywatnych w Polsce XII i XIII w.*, Lwów 1930, s. 49.

⁵³ Augustyniak, nr 10 z 15 IX 1619 r., s. 152.

⁵⁴ KDKW nr 240 z 1461 r., s. 271; KDKW 435a z 1495 r., s. 764. R. Taubenschlag, *Formularze...*, s. 50.

⁵⁵ KDKW, nr 617 z 27 III 1507 r., s. 726.

⁵⁶ KDKW, nr 390 z 26 IX 1492 r., s. 449. Podobne formuły występowały również w XV-wiecznych testamentach-instrumentach notarialnych z terenu Królestwa Polskiego.

od typu testamentu, wadliwość niektórych elementów nie pociąga za sobą nieważności całego testamentu (wprowadzono ją dopiero w 1566 roku; zagadnienie to przedstawiam szerzej w innym miejscu)⁵⁷.

7. Wnioski

Na koniec warto podsumować kierunki rozwoju prawa litewskiego w omawianym zakresie:

- 1) na sejmie brzeskim w czerwcu 1566 roku uchylono trzeciznę i zastąpiono ją całkowitą swobodą alienacji dóbr nieruchomości w stosunkach *inter vivos*; jednocześnie wprowadzono zupełny zakaz alienacji dóbr dziedzicznych w testamentach;
- 2) wyżej wymieniona reforma brzeska zniosła wymóg zgody monarchy na alienację nieruchomości;
- 3) w 1635 roku konstytucją sejmową zakazano dokonywać darowizn dóbr nieruchomości na rzecz instytucji kościelnych, z wyjątkiem fundacji na surowym korzeniu;
- 4) kontynuacją ustawy amortyzacyjnej z 1635 roku były kolejne konstytucje, w tym z 1768 roku.

Najistotniejszą zmianą było wprowadzenie nowej regulacji w II Statucie. Autorzy kodeksu poszli trzecią drogą, rezygnując z ograniczeń krępujących swobodę rozrządzania majątkiem, jakim był obowiązek uzyskania monarszego konsensu, a jednocześnie unikając uwolnienia alienacji nieruchomości z wszelkich limitacji. Droga ta, czyli gwarantowanie nieuszczipiania majątku rodzinnego (dziedzicznego), przejawiała się również w późniejszych ograniczeniach rozrządzania dobrami nabytymi na rzecz instytucji kościelnych pod jakimkolwiek tytułem prawnym. Motywacja ustawowa (zagwarantowanie służby wojskowej; tak też ten problem zgodnie z literą konstytucji tłumaczy Teodor Ostrowski⁵⁸) była tylko dogodną przykrywką do osiągnięcia rzeczywistego celu, czyli zabezpieczenia interesów majątkowych rodziny. Ostatecznie po 1635 roku na gruncie prawa litewskiego można było swobodnie rozrządzać w testamencie jedynie dobrami nabytymi, chociaż nie na rzecz instytucji kościelnych.

⁵⁷ Z badań nad formą testamentu w Statutach litewskich: *testamenty ustne i pisemne* [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. XI, red. J. Matuszewski, Kraków–Lublin–Łódź 2008, s. 69–86.

⁵⁸ „Najistotniejsza zaś u nas dla Testatora kondycja iest, aby w rozrządzeniu testamentowym nietykał Dóbr nieruchomości, gdyż te pod Zapisy Testamentowe, pod nieważnością nawet uczynionych, nie podpadaia. Duch tey prawa Ustawy nie inny być zdaie się, tylko: aby przez Zapisy dóbr, zwłaszcza na rzecz Kościołów i Klasztorów, służba Ziemska Wojskowa nie upadała [...]”, T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne Narodu Polskiego*, t. I, Warszawa 1784, s. 153–154. Zob. także J. Januszowski, *Statuta, prawa y constitucie koronne lacińskie y polskie, z Statutów Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych zebrane y na ksiąg dziesięciuro na części, tytuły, prawa y paragraphy, za powodem Iaśnie Wielmożnego świętej pamięci Pana Mikolaia Firleja z Dąbrowice Wojewody Krakowskiego etc. Spisane, sporządzone y wydane*, Kraków 1600, f. 578; J. Mazurkiewicz, *Ustawy...*, s. 14.

The Subject-of-Law Scope of Testamentary Succession in the Lithuanian Statutes

Summary

The testamentary disposition was subjected to the regulation in the Lithuanian Statutes (of 1529, 1566, 1588) which were tantamount to the codification of law in the Grand Duchy of Lithuania. In the First Statute (of 1529) the regulation was not much extended but in the next Statutes it developed. When compared with the First Statute, the regulations found in the Statutes that followed were responsible not only for the increase in questions that were subjected to regulations but also for the deep modification of the subject-of-law scope of testamentary succession. This was due to the general tendency detectable in the evolving Lithuanian law. The tendency consisted in the facilitating of the conclusions of *inter vivos* legal transactions referring to the real property. This had positive effects on economic development. At the same time the control of the monarch over the alienation of real property was dropped (1566). On the other hand there was imposed the ban on the testamentary dispositions referring to the real property. This *inter alia* was designed to protect the family property against the legacies made for the benefit of Church institutions. As a result, the Lithuanian testament, which preciously followed the German pattern and was a collection of legacies, became, upon the Second Lithuanian Statute, the instrument designed to dispose exclusively of the movables.